فصلنامه مطالعات عمران شهری | دوره دوم، شماره پنجم، تابستان ۱۳۹۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۱۸
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۰۵

بررسی پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری استان‌های ساحلی جنوب کشور با رویکرد پدافند غیرعامل

اکبر اصغری زمانی [۱]، داود حاتمی [۲]

چکیده

در این پژوهش بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، وضعیت پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان با رویکرد پدافند غیرعامل بررسی‌شده است. روش کار در این پژوهش ترکیبی از روش‌های اسنادی، توصیفی و تحلیلی است و در آن از مقایسه‌ی درصد جمعیت شهری، شهرستان مرکز استان با جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان و قانون رتبه – اندازه زیپف و شاخص نخست شهری استفاده‌شده است. نتایج نشان داد که استان هرمزگان با تجمع ۵۵/۹۰ درصد جمعیت شهری استان در شهرستان بندرعباس بدترین وضعیت را در بین چهار استان بررسی‌شده دارد و استان‌های سیستان و بلوچستان، خوزستان و بوشهر به ترتیب با ۴۴/۰۷، ۳۳/۵۵ و ۳۲/۷۳، درصد جمعیت شهری استان در شهرستان‌های زاهدان، اهواز و بوشهر در رتبه دوم تا چهارم قرار دارند. بنابراین استان بوشهر بهترین وضعیت را از لحاظ پراکنش جمعیتی به خود اختصاص می‌دهد. بررسی شاخص نخست شهری در استان‌های مورد بررسی نشان می‌دهد که استان‌های خوزستان، هرمزگان و سیستان و بلوچستان با پدیده نخست شهری مواجه می‌باشند و شهرهای بندرعباس، زاهدان و اهواز به عنوان نخست شهر برتر در نظام شبکه شهری استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان و خوزستان قرار دارند. استان بوشهر دارای پدیده‌ی نخست شهری نمی‌باشد. نتایج مدل قانون رتبه – اندازه نشان می‌دهد که جمعیت شهری شهرستان‌های استان‌های خوزستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان نسبت به مدل رتبه– اندازه زیپف فاصله زیادی دارند، که دراین‌بین وضعیت استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان از استان خوزستان بدتر است. و استان بوشهر فاقد پدیده‌ی نخست شهری بوده و ازاین‌رو دارای تعادل در نظام شهری است. اما این نوع تعادل از نوع الگوی مختلط است. یعنی سلسله‌مراتب شهری استان بوشهر نه دارای پدیده‌ی نخست شهری است و نه استاندارد هست؛ بلکه حالتی بینابین دارد. بنابر نتایج به دست آمده از مدل‌های مقایسه جمعیت شهر مرکز استان با مجموع جمعیت سایر شهرستان‌های استان و مدل نخست شهری و مدل رتبه – اندازه زیپف، به این نتیجه می‌رسیم که وضعیت استان های هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خوزستان و بوشهر به ترتیب از رتبه یک (بدترین حالت)، تا رتبه چهارم (بهترین حالت)، قرار دارند. بنابراین استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خوزستان و بوشهر به ترتیب از بدترین حالت تا بهترین حالت را در زمینه رعایت پدافند غیرعامل دارا می‌باشند.

واژگان کلیدی: جمعیت شهری، پراکندگی جغرافیایی، استان‌های ساحلی جنوبی، قانون رتبه – اندازه، پدافند غیرعامل.

---

[۱]. نویسنده مسئول، دانشیار رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. Email: azamani621@gmail.com.

[۲]. دانشجوی دکترای تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

مقدمه

شهر اثر ماندگار تاریخی و در عین حال واحد جغرافیایی و اجتماعی تکامل پذیر است که با تأثیر از ایدئولوژی ناظر بر ناحیه، که توان و سطح کاربرد نیروهای اقتصادی و تکنیکی را روی شهر مشخص می‌دارد، و به مقتضای اندیشه‌های ارزشمند معماران، شهرسازان، و همیاری کارشناسان نظام‌های علمی دیگر و با بهره‌مندی از عادات اجتماعی ساکنان شهر و با اراده و تصمیم نظام سیاسی بر پهنه‌ی زمین و روی محیط طبیعی شکل می‌گیرد و در مسیر زمان در فضای جغرافیایی معینی، بر حسب شیوه‌ی مبادلات اقتصادی و اجتماعی خود تداوم می‌بخشد و بالاخره سیمای برونی و فیزیکی خود و حیات انسان‌هایی را که در بطن خویش دارد، دگرگون می‌کند. گاهی رفاه و بهزیستی را و زمانی ناهنجاری و دلواپسی را بر شهرنشینان عرضه می‌کند (فرید، ۱۳۸۸: پیشگفتار چاپ اول). دفاع غیرعامل درواقع مجموعه تمهیدات، اقدامات و طرح‌هایی است که با استفاده از ابزار، شرایط و حتی‌المقدور بدون نیاز به نیروی انسانی به‌صورت خوداتکا صورت گیرد. چنین اقداماتی از یک‌سو، توان دفاعی مجموعه را در زمان بحران افزایش داده وازسوی دیگر، پیامدهای بحران را کاهش داده و امکان بازسازی مناطق آسیب‌دیده را با کمترین هزینه فراهم می‌سازد. در حقیقت طرح‌های پدافند غیرعامل، قبل از انجام مراحل تهاجم و در زمان صلح تهیه و اجرا می‌گردند. با توجه به فرصتی که در زمان صلح برای تهیه چنین طرح‌هایی فراهم هست، ضروری است این قبیل تمهیدات در متن طراحی‌ها لحاظ گردند (رسولی‌پور، ۱۳۹۱: ۴). بشر در طول تاریخ همواره شکل‌های متفاوتی از برخوردهای نظامی یا حوادث مخرب طبیعی را به خود دیده است که هر یک از آن‌ها به درجات مختلفی همواره با تلفات جانی و مالی فراوانی بوده است (حشمتی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۰). تجارب حاصل از جنگ‌های دو دهه‌ی گذشته مؤیّد این نظر است که کشور مهاجم جهت درهم‌شکستن اراده‌ی ملت و توان اقتصادی، نظامی و سیاسی کشور موردتهاجم با اتخاذ راهبرد انهدام مراکز ثقل، توجه خود را صرف بمباران و انهدام مراکز حیاتی و حساس و همچنین مراکز شهری می‌کنند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۲). اجتناب‌ناپذیر بودن وقوع جنگ‌ها در طول تاریخ بشری و وقوع چندین جنگ مهم در حریم مرزهای کشورمان پس از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، ما را بر آن می‌دارد که همواره با انجام اقدامات و تدابیر مؤثر پدافندی، خود را آماده‌ی مقابله با تهدیدات دشمن کنیم (مقیمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۸). با توجه به تغییر ماهیت جنگ‌ها، حملات هوایی و موشکی وسیع در شروع و طول درگیری به تأسیسات حیاتی، حساس و مهم نظامی، غیرنظامی و حتی نقاط مسکونی، اداری، تجاری، آموزشی و... امری عادی تلقی می‌شود. به دلیل قرار گرفتن ایران در موقعیت جغرافیای خاص، این سرزمین همواره در معرض انواع مخاطرات انسانی (جنگ)، و طبیعی بوده و بدین‌سان تلفات و خسارت‌های زیادی را شاهد بوده است. با توجه به اهمیت استان‌های ساحلی و شدت آسیب‌پذیری و کاهش ضریب امنیت استان‌های مرزی در زمان بحران و بخصوص در زمان بروز جنگ‌ها یکی از مؤثرترین راهکارها برای افزایش ضریب امنیتی و توسعه این مناطق اجرای سیاست‌ها و طرح‌های پدافند غیرعامل است (امین‌نیری و اکبری، ۱۳۹۵: ۱۱۵). سواحل هر کشور ازنظر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی اهمیت خاصی دارند، زیرا بسیاری از تأسیسات زیربنایی در مناطق ساحلی قرار دارند (شیعه‌علی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۴). با توجه به وجود مهم‌ترین تنگه دنیا (تنگه هرمز)، که شاهراه انتقال محموله‌های نفتی(در سال ۲۰۱۶ روزانه ۱۸/۵، میلیون بشکه نفت از مسیر این تنگه حمل شده است) و گازی (بیش از۳۰ درصد تجارت جهانی گاز (ال ان جی)، در سال ۲۰۱۶)، هست (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۶/۵/۲۹) و وجود بندر چابهار در استان سیستان و بلوچستان که تنها بندر اقیانوسی ایران و آسان‌ترین و بهترین راه دسترسی کشورهای آسیای میانه به آب‌های آزاد است. و از منظر نظامی، وجود پایگاه‌های نظامی متعدد در منطقه‌ی خلیج‌فارس و حضور ناوگان پنجم دریایی آمریکا در کشور بحرین، اهمیت نظامی

و راهبردی خلیج‌فارس را نمایان می‌سازد. به همین دلیل مسئله دفاع در شهرهای ساحلی خلیج‌فارس، تنگه هرمز و دریای عمان اهمیت زیادی دارد. همین امر باعث شد که نگارندگان به بررسی نحوه‌ی پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری در استان‌های مجاور خلیج‌فارس و دریای عمان (خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان)، با رویکرد پدافند غیرعامل بپردازند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

ادامه روند رو به رشد شهرنشینی و افزایش جمعیت شهرهای کشور در دهه‌های اخیر از جمله عواملی بوده که الگوی سیستم شهرهای ایران را با توزیع فضایی نامتعادلی مواجه ساخته است. لذا مشکلات عدم تعادل در توزیع فضایی جمعیت در شهرهای ایران باعث گردیده تحقیقاتی در این زمینه صورت پذیرد که اهداف اصلی همه آن‌ها کمک به ساماندهی و تعادل‌بخشی فضای موجود می‌باشد. اما تاکنون پژوهشی درباره‌ی وضعیت پراکنش جمعیت شهری در استان‌های ساحلی جنوب کشور و با رویکرد پدافند غیر عامل صورت نگرفته است. از آنجا که استان‌های ساحلی جنوب کشور در کنار سواحل استراتژیک تنگه هرمز، خلیج فارس و دریای عمان می‌باشند ضرورت دارد جهت روشن شدن وضعیت توزیع فضایی جمعیت در استان‌های خوزستان، بوشهر، بندرعباس و هرمزگان مطالعه علمی صورت پذیرد.

اهمیت پژوهش

- سلب آزادی و ابتکار عمل از دشمن و ایجاد شرایط سخت و دشوار برای وی درصحنه عملیات؛
- حفظ تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور؛
- صرفه‌جویی در هزینه‌های تسلیحاتی و نیروی انسانی؛
- حفظ روحیه و انسجام وحدت ملی و حفظ سرمایه‌های ملی کشور؛
- فریب و تحمیل هزینه بیشتر به دشمن و تقویت بازدارندگی؛
- تقلیل آسیب‌پذیری و کاهش خسارت و صدمات تأسیسات، تجهیزات و نیروی انسانی مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیرنظامی کشور در برابر تهدیدات و عملیات دشمن؛
- بالا بردن قابلیت بقا، استمرار عملیات و فعالیت‌های حیاتی و خدمات‌رسانی مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیرنظامی کشور در شرایط وقوع تهدید، بحران و جنگ؛
- افزایش آستانه مقاومت مردم و نیروی خودی در برابر تهاجمات دشمن؛
- کاهش قابلیت و توانایی سامانه‌های شناسایی، هدف‌یابی و دقت هدف‌گیری تسلیحات آفندی دشمن؛
- حفظ جان انسان‌ها؛
- توزیع متناسب امکانات در بین شهرهای مختلف؛
- جلوگیری از تراکم زیاد جمعیت در چند نقطه شهری؛
- حمل و نقل روان و عدم وجود مشکلات ترافیکی؛
- جلوگیری از آلودگی هوا و آلودگی‌های صوتی؛
- تأمین نیازهای حیاتی جامعه در زمان بحران؛

– توزیع ثروت، جمعیت و سرمایه‌های ملی در کل فضای سرزمینی کشور از طریق اعمال سیاست تمرکززدایی، آمایش سرزمینی و پراکندگی زیرساخت‌های کلیدی و مراکز حیاتی، حساس و مهم تولیدی محصولات کلیدی(نیروگاهی، پالایشگاهی، صنعتی، نظامی، غذایی، آب‌رسانی و...).

ضرورت پژوهش

تمرکز نامناسب و نامتعادل جمعیت شهری در چند نقطه خاص مسائل و مشکلات فراوانی را برای منطقه و کشور ایجاد می‌کند؛ این تمرکز در هنگام بروز حوادث طبیعی و انسان‌ساز نمود و بروز بیشتری داشته و دارد. از حوادث طبیعی می‌توان به زلزله، سیل، تغییرات اقلیمی و بروز گرما یا سرمای زیاد، کاهش میزان بارندگی و... اشاره کرد. از حوادث انسان‌ساز داخلی می‌توان به مشکلات حاشیه‌نشینی، آلودگی‌هوا، جرم و جنایت، تنش‌ها و شورش‌های داخلی، عدم کفاف امکانات شهری برای حجم زیادی از جمعیت؛ مانند کمبود آب‌شرب مناسب، قطعی برق در هنگام گرمای تابستان و... اشاره کرد. و از حوادث انسان‌ساز خارجی می‌توان به بروز جنگ میان کشورها اشاره کرد. لذا اگر به وضعیت پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری استان‌های ساحلی جنوب کشور با رویکرد پدافند غیرعامل توجه نشود در هنگام بروز حوادث و اتفاقات طبیعی و انسان ساز، مشکلات زیر برای منطقه و کشور بروز خواهد کرد:

– از دست دادن آزادی و ابتکار عمل از هنگام بروز حوادث طبیعی و انسان‌ساز از جمله هنگام حمله‌ی احتمالی دشمن؛

– از بین رفتن یا به خطر افتادن تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور؛

– افزایش هزینه‌های تسلیحاتی و نظامی؛

– شکننده بودن هنگام بروز حوادث طبیعی و انسان‌ساز، مخصوصاً هنگام بروز حمله‌ی احتمالی دشمن؛

– از بین رفتن روحیه، انسجام و از بین رفتن سرمایه‌های ملی کشور؛

– افزایش هزینه‌های ناشی از حوادث طبیعی و انسان‌ساز؛

– افزایش آسیب‌پذیری و بروز صدمات به تأسیسات، تجهیزات، مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیرنظامی کشور در برابر تهدیدات و عملیات دشمن؛

– کاهش توان کشور هنگام بروز حوادث طبیعی و انسان‌ساز، مخصوصاً هنگام حمله دشمن؛

– از بین رفتن تعداد زیادی از مردم در اثر بوجود آمدن حوادث طبیعی و انسان‌ساز؛ به دلیل تمرکز زیاد انسان‌ها در چند نه نقطه محدود شهری.

– کاهش قابلیت و توانایی سامانه‌های شناسایی، هدف‌یابی و دقت هدف‌گیری تسلیحات آفندی دشمن؛

– حفظ جان انسان‌ها؛

– عدم توان تأمین نیازهای حیاتی جامعه در زمان بحران؛

– بروز نارضایتی‌های اجتماعی؛

– تراکم، شلوغی و آلودگی هوای شهرها؛

– کاهش و عدم تامین آب آشامیدنی استاندارد و بهداشتی مورد نیاز شهروندان؛

– بوجود آمدن مراکز حاشیه‌نشین؛

– تجمع ثروت، جمعیت و سرمایه‌های ملی در بخشی از فضای سرزمینی کشور؛

– آسیب دیدن و از بین رفتن زیرساخت‌ها، مراکز حیاتی، حساس و مهم؛
– از بین رفتن نیروگاه‌ها، پالایشگاه‌ها، مراکزصنعتی، نظامی، غذایی، آب‌رسانی و... ؛

پیشینه تحقیق

– رسولی پور (۱۳۹۱)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان جایگاه پدافند غیرعامل در آمایش مناطق مرزی نمونه موردی، استان خراسان رضوی، به این نتیجه رسیده‌اند که تهدیدات نظامی و امنیتی (تروریستی) تهدیدات غالب و متصور برای این مناطق مذکور می‌باشند و بر اساس این تحلیل مناطق مرزی مناسب سرمایه‌گذاری برای مراکز حساس، حیاتی و مهم در سطح ملی نمی‌باشند؛ در راستای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی استان خراسان رضوی با توجه به قابلیت‌های توسعه شهرستان‌های مذکور و رعایت اصل پدافند غیرعامل، مراکزی در سطح محلی و منطقه‌ای پیشنهاد گردیدند.

– موغلی و همکاران (۱۳۹۴)، در کتاب پدافند غیرعامل، امنیت ملی و شهر، ابعاد پدافند غیرعامل را با توجه به امنیت ملی، ژئوپلیتیک و شهر بررسی کرده‌اند.

– حکیمی و همکاران (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی نقش مشارکت‌های اجتماعی و موانع فراروی آن با تأکید بر رویکرد پدافند غیرعامل، به این نتیجه رسیده‌اند که نقش‌آفرینی مفهوم مشارکت برای یک ملت می‌تواند قدرتی تولید کند که نتایج آن کاهش تصدی‌گری دولت، کاهش هزینه‌های سرمایه‌گذاری، امنیت و آرامش و... را در سطح کلان و خرد برای دولت – ملت تأمین کند. پیوند دو مفهوم نوین مشارکت اجتماعی و پدافند غیرعامل و رفع موانع فراروی آن‌ها یکی از زمینه‌های تحقق چنین امری است.

– خزایی و روستایی حسین‌آبادی (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان مکان‌یابی پناهگاه‌های چندمنظوره شهری با استفاده از سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: منطقه یک شهرداری تهران)، به این نتیجه رسیده‌اند که در منطقه یک شهرداری تهران، ۲۰۸ محدوده جهت احداث پناهگاه‌های چندمنظوره شهری دارای شایستگی مناسب و بسیار مناسب می‌باشند.

– بخشی شادمهری و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای تحت عنوان تحلیل ملاحظات پدافند غیرعامل در زیرساخت‌های شهری با تأکید بر زیرساخت آب، به این نتیجه رسیده‌اند که باوجود اهمیت بسیار زیاد آب در تداوم زندگی عادی در شهر و نیاز شدید و روزانه شهروندان و بخش‌های مختلف شهری به آن، عناصر و بخش‌های مختلف این زیرساخت شامل تأمین، حمل، ذخیره، پالایش و تصفیه و توزیع در برابر حملات نظامی و تروریستی به‌شدت آسیب‌پذیر هستند. به‌ویژه آن‌که طرح حفاظت و امنیت از عناصر این زیرساخت در برابر چنین تهدیداتی در سطح پائینی قرار دارد. بدون تردید رعایت اصول و ملاحظات دفاعی– امنیتی در مکان گزینی، طراحی، ساخت، مدیریت این مراکز و تأسیسات شرط اصلی برای پیشگیری و جلوگیری از حملات نظامی و اقدامات تروریستی و کاهش خسارات احتمالی است.

– امیری و همکاران(۱۳۹۶)، در مقاله‌ای به ارزیابی تاب‌آوری ساختاری – طبیعی کاربری اراضی شهرها (نمونه موردی منطقه ۱ تهران)، پرداخته‌اند.

– حیدری‌نیا و همکاران(۱۳۹۷)، در مقاله‌ای تحت عنوان سنجش آسیب‌پذیری کالبدی – اجتماعی شهر از منظر پدافند غیرعامل محلات منطقه یک کلان‌شهر اهواز، به این نتیجه رسیده‌اند که محلاتی که دارای بیشترین بافت فرسوده، تراکم بالای جمعیت در سنین پایین و کهن‌سال و همچنین، مقاومت پایین نوع اسکلت بناها بوده‌اند نسبت به سایر محلات

آسیب‌پذیری بیشتری دارند. درمجموع، بیش از ۵۰ ٪ از بناهای شهری منطقه یک در پهنه آسیب‌پذیری بسیار زیاد و زیاد قرار دارند.

مواد و روش تحقیق

در این پژوهش بر اساس مولفه‌های کمی جمعیتی؛ وضعیت پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری استان‌های ساحلی جنوب کشور با رویکرد پدافند غیرعامل بررسی شده است، روش پژوهش از نوع توصیفی – تحلیلی است. جامعه آماری مورد نظر، جمعیت شهری سال ۱۳۹۵ شهرستان‌های استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان می باشد. برای این کار از مدل‌های مقایسه‌ی درصد جمعیت شهری، شهرستان مرکز استان با جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان، قانون رتبه – اندازه زیپف و شاخص نخست شهری استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها از روش کتابخانه‌ای و تحلیل ثانویه (سرشماری‌های عمومی نفوس مسکن سال، ۱۳۹۵)، استفاده‌شده است. از لحاظ هدف پژوهش حاضر کاربردی – توسعه‌ای است؛ ازآنجاکه به وضعیت پراکندگی جمعیت شهرهای استان‌های ساحلی خلیج‌فارس و دریای عمان با رویکرد پدافند غیرعامل می‌پردازد کاربردی بوده و ازآنجاکه روشی خاص برای ارزیابی پدافند غیرعامل به‌کاربرده شده است که کمتر مورداستفاده واقع‌شده، توسعه‌ای تلقی می‌شود.

تعاریف و مفاهیم

ازنظر واژه‌شناسی، واژه‌ی پدافند از دو جزء "پد" و "آفند" تشکیل‌شده است. در فرهنگ و ادب پارسی "پاد" یا "پد" پیشوندی است که به معانی "ضد، متضاد، پی و دنبال" است و هرگاه قبل از واژه قرار گیرد، معنای آن را معکوس می‌کند. واژه‌ی "آفند" نیز به معنای "جنگ، جدال، پیکار و دشمنی" است (دهخدا، ۱۳۷۳).

– پدافند به دو نوع عامل و غیرعامل تقسیم می‌شود. وجه تمایز پدافند عامل و غیرعامل را باید عامل انسان دانست. به این معنی که پدافند عامل ابزاری است نیازمند به مدیریت مستقیم و کاربردی انسان و مشتمل بر ابزار و آلات جنگی، سازمان‌دهی، آموزش و مدیریت نیروهاست که در شرایط عدم حضور انسان، آن ابزار به‌خودی‌خود فاقد اعتبار است (موغلی و همکاران، ۱۳۹۴ : ۷).

– پدافند عامل به‌کارگیری اقدامات آفندی با هدف ممانعت از پیشروی دشمن عنوان‌شده است. به عبارتی پدافند عامل دربرگیرنده تمامی طرح‌ریزی‌ها و اقدامات پدافندی است که مستلزم به‌کارگیری سلاح و تجهیزات جنگی است (ملکی و محلی، ۱۳۹۶ : ۶۸).

– پدافند غیرعامل به‌کارگیری روش‌هایی است که آثار زیان‌های ناشی از اقدامات دشمن را بکاهد یا آن را به حداقل برساند (همان، ۱۳۹۶ : ۶۸).

– پدافند غیرعامل عبارت است از کلیه اقدامات احتیاطی به غیر از استفاده از جنگ‌افزار و تسلیحات، به منظور به حداقل رساندن تأثیرات عملیات خصمانه دشمن. دفاع غیرعامل شامل اعلام خبر، استتار، اختفا، تفرقه، پراکندگی، استحکامات و پناهگاه، تحرک، حیله و فریب، ایجاد سیستم‌های اطفاء حریق و کنترل خسارت می‌باشد (موحدی‌نیا، ۱۳۸۳: ۱۹).

اصول دفاع غیرعامل

اصول دفاع غیرعامل، مجموعه اقدامات بنیادی و زیربنایی است که در صورتی این اصول بکار برده شود می‌توان بر اهداف دفاع غیرعامل مانند کاهش خسارات و ضررها و کاهش دستیابی دشمن به تجهیزات و تأسیسات شهری و مراکز حساس و حیاتی را عمل نمود و توان قدرت بازسازی و بازیابی نیروی حیاتی جامعه را افزایش داد. حال این اصول و چگونگی به‌کارگیری این اصول در ساخت و طراحی شهرها بررسی می‌شود تا در دستیابی به اهداف دفاع غیرعامل، اثرات زیان‌بار تهاجمات کاهش یابد.

- مکان‌یابی

مکان‌یابی را می‌توان یکی از مهم‌ترین اصول در پدافند غیرعامل در کاهش آسیب‌پذیری مراکز حساس و حیاتی محسوب شود؛ زیرا اگر در مراحل طراحی و اجرا تأسیسات و تجهیزات شهری و مراکز حساس و حیاتی فضای ملی معیارها و ضوابط دفاع از قبیل حداکثر استفاده از عوارض طبیعی، آمایش سرزمینی و پرهیز از تراکم و تمرکز تأسیسات و کاربری‌ها، مقاوم‌سازی، استحکامات، رعایت گردد. از بروز مشکلات و هزینه‌های جانبی بعدی جلوگیری می‌نماید (ملکی و مودت، ۱۳۹۲ : ۶). انتخاب مناسب‌ترین مکان برای استقرارهای جدید با توجه به شرایط و ویژگی‌های عمومی زمینی را مکان‌یابی گویند (سعیدی، ۱۳۸۷: ۱۲۵). مکان‌یابی آسیب‌پذیری و نیاز کمتر به تسهیلات و صرفه‌جویی در حفظ سرمایه‌های ملی را به دنبال دارد.

- استتار

استتار به‌عنوان دومین اصل در پدافند غیرعامل یکی از کارهایی که هم به‌صورت فردی و گروهی باید انجام پذیرد. استتار همرنگ‌سازی با محیط و استفاده از عوارض طبیعی و مصنوعی زمین است که تشخیص هدف توسط دشمن را با مشکل مواجه می‌سازد (موحدی نیا، ۱۳۸۵: ۱۴) و همچنین پوشیده ماندن از دید دشمن را استتار گویند. این اصل در میان جانداران به‌عنوان یکی از اصول است که در حفظ جان خود و همچنین دستیابی به اهداف موردنظرشان استفاده می‌گردد.

- اختفاء

اختفاء یا پنهان‌کاری به کلیه فعالیت‌های اخلاقی می‌شود که مانع از قرار گرفتن تأسیسات و تجهیزات در دید دشمن می‌گردد و شخص و یا انجام فعالیت را در مورد آن‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد (موحدی، ۱۳۸۱: ۵۴). مخفی شدن و پنهان گشتن از دید دشمن به‌طوری‌که توان شناسایی مکان‌یابی را از دشمن می‌گیرد. ایجاد تأسیسات در اعماق زمین یا پنهان نمودن آن‌ها یکی از اصول دفاع غیرعامل است که استفاده آدمی از این اصل به تبعیت و یادگیری از جانداران و حیوانات دیگری است که در طبیعت برای مخفی ماندن از تیررس دشمن به آن دست می‌زنند.

- فریب

فریب عبارت است از گمراه کردن دشمن از طریق دست‌کاری اطلاعات تحریف یا تغییر شواهد به‌منظور واداشتن دشمن به انجام عملی که به زیان اهداف آن‌ها خواهد بود (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۹). فریب یکی از عوامل گمراه کردن دشمن

در شناسایی تأسیسات و تجهیزات و مراکز حساس و نظامی و غیرنظامی است و دشمن ممکن است هدف واقعی را ساختگی تلقی کند و با بیماران هدف ساختگی مأموریت خود را تمام‌شده تلقی یابد.

- پراکندگی

پراکندگی و عدم تمرکز تأسیسات و تجهیزات یکی از اصول مهم در برنامه‌ریزی و کاربری اراضی محسوب می‌گردد. فرآیند پراکندگی با کاهش تمرکز و پراکندگی نیروها میزان آسیب‌پذیری هدف را کم می‌کند (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۴) می‌توان به‌کارگیری این اصل در برنامه‌ریزی شهری و طراحی ساختاری شهری در هنگام رویارویی با بحران‌ها تلفات و خسارات ناشی از بحران‌ها را کاهش داد. ایجاد پراکندگی در مراکز حیاتی و حساس یکی از اصول مهم دفاع غیرعامل جهت تقلیل خسارات آن‌ها در اثر تهاجمات هوائی و زمینی دشمن هست، سروانتس گفته‌ای شنیدنی در این خصوص دارد (این به عهده انسان عاقل است که امروز به فکر فردا باشد و تمام تخم‌مرغ‌های خود را در یک سبد به مخاطره نیندازد).

- شهر

تعریف جامعی از شهر که بتواند شامل کلیه شهرهای جهان باشد، مشکل است چرا که شهرها به سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی همسان وابسته نبوده و نکات مشترکی بین آن‌ها وجود ندارد تا مبنایی برای تعریف عام شمول شهرها باشد بنابراین جغرافیدانان هر یک بشم خویش تعریفی از شهر کرده‌اند:

فردریک فن ریشتفن: شهر اجتماعی از انسان‌ها در مکان معینی است که حیات عادی آنان از فعالیت‌های غیر زراعی به ویژه از راه بازرگانی و صنعت تامین می‌گردد.

ژان برون و پیردفونتن: شهر مکانی است اکثریت جمعیت آن قسمت اعظم وقت خود را در داخل منطقه شهری صرف کنند.

ماکس سور: ماکس سور که در مطالعات جغرافیای انسانی از جامعه شناسی مایه می‌گیرد شهر را الگوی کاملی از زندگی اجتماعی می داند اجتماعی که از سینه جوامع روستایی قد کشیده است (فرید، ۱۳۸۸: ۲ – ۱).

شهرستان

واحدی از تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند بخش همجوار که از نظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی واحد متناسب و همگنی را به وجود آورده‌اند، تشکیل شده است.

شهر

محلی با حدود قانونی است که در محدوده جغرافیایی بخش واقع شده و از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل دارای سیمایی با ویژگی‌های شهر می‌باشد.

شبکه شهری

شبکه شهری در بیشتر موارد، به نظام وابستگی‌ها و ارتباط خارجی شهرها اطلاق می‌شود که مرزهای آن همراه با توسعه تکنولوژی حمل ونقل و ارتباطات گسترش می‌یابد (تقوایی و آکوچکیان، ۱۳۹۳: ۴۸).

پدیده ماکروسفالی (سر بزرگ)

برخی از پژوهشگران، نخست شهری را ماکروسفالی تعبیر کرده و برخی دیگر از بزرگیِ سرِ نخست شهر بر جثه نحیف کشورها سخن گفته‌اند اما معمولاً زمانی که نسبت جمعیت بزرگترین شهر به دومین شهر از عدد ۲ بیشتر باشد، اندازه شهر را نخست شهر می‌گویند (تقوایی و آکوچکیان، ۱۳۹۳: ۴۸).

روش‌ها و تکنیک‌ها

- شاخص نخست شهری

طبق تعریف سازمان ملل، ویژگی نخست شهری، تمرکز بالای جمعت شهری کشورها در یک شهر یا مجموعه شهری است. شاخص نخست شهری عبارت است از تسلط جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی یک شهر بر تمامی شهرهای دیگر در داخل نظام شهری (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۹۰: ۱۹۷).

- شهر مسلط یا نخست شهر

سال‌هاست دولت‌ها نگران توزیع فضایی جمعیت هستند، که این نگرانی بیشتر درخصوص مهاجرت بی‌رویه از مناطق روستایی به نخست شهرها و کلان شهرهاست. شهر مسلط یا نخست شهر، شهری است که از نظر کارکرد و جمعیت بر دیگر شهرها برتری داشته و شهرهای دیگر کشور به نحوی از آن متأثرند. نخست شهرها به ویژه برجسته‌ترین آنها بر شبکه‌های شهری کشورهای خود تسلط و برتری دارند. بنابراین در مقیاس کوچک‌تر از کشور و در سطح یک استان نخست شهر، شهری است که در مرتبه اول سلسله مراتب شهری استان قرار گرفته باشد و بیشتر امکانات و تسهیلات شهری و بیشترین نیروهای اقتصادی و سیاسی را در خود متمرکز نموده باشد که در ایران غالباً شهرهای مرکز استان به عنوان نخست شهر هر استان مطرح می‌باشند (تقوایی و آکوچکیان، ۱۳۹۳ : ۴۸).

- مدل مرتبه – اندازه زیپف

نظام‌های شهری دارای قانونمندی‌های خاصی هستند که یکی از آن‌ها قانون رتبه – اندازه است. اولین تجزیه و تحلیل جغرافیایی توزیع اندازه شهرها در نظام‌های شهری به اوایل قرن بیستم بر می‌گردد. فلیکس اوئرباخ، جغرافی‌دان آلمانی در سال ۱۹۱۳ میلادی قانون مرتبه – اندازه شهری را ارائه داد که بین اندازه شهرها و رتبه آن‌ها رابطه معکوس وجود دارد. بعدها توسط کسانی همچون کسانی همچون لوتکا (۱۹۲۴)، گودریچ (۱۹۲۶)، و سینگر (۱۹۳۶)، مورد استفاده قرار گرفت. بالاخره در سال (۱۹۴۹)، این نوع بررسی در شهرها توسط جورج زیپف به صورت کامل فورمول‌بندی و مورد عمل و بررسی واقع گردید. زیپف بیان می‌کند که اگر سکونتگاه‌های شهری را به ترتیب اندازه جمعیتی مرتب کنیم، جمعیت شهر دوم حدود $\frac{1}{2}$ ، جمعیت شهر اول، شهر درجه سوم $\frac{1}{3}$ ، شهر نخست و بالاخره جمعیت شهر n، حدود $\frac{1}{n}$، جمعیت شهر اول خواهد بود. او معتقد بود وجود همبستگی خطی مطرح است. بنابراین هر اندازه سیستم شهری یک کشور توسعه پیدا کند به توزیع نرمال نزدیک‌تر است (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۹۰ : ۱۹۱). پس هراندازه سیستم شهری یک کشور توسعه پیدا کند، رابطه بین اندازه جمعیت شهر از الگوی نخست شهری دور شده و به حالت واسط می‌رسد و بالاخره به الگوی توزیع نرمال یعنی مرتبه – اندازه تبدیل می‌شود (لطفی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵). کشورهایی که توزیع

فضایی جمعیت شهری آن‌ها در کانون‌های شهری به صورتی متعادل باشد درواقع قانون مرتبه- اندازه در آن‌ها حاکمیت خواهد داشت. به‌طوری‌که شهر اول دو برابر شهر دوم، جمعیت دارد.

منطقه موردمطالعه

محدوده‌ی موردمطالعه شامل چهار استان خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان است؛ و طبق آخرین تقسیمات کشوری دارای ۶۹ شهرستان و ۶۷۰۷۶۲۴ نفر جمعیت (جمعیت شهری) هست؛ و ۱۱/۴ درصد جمعیت شهری کشور را تشکیل می‌دهند؛ و تقریباً ۱۷/۲۲ درصد مساحت کشور را تشکیل می‌دهند.

موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی استان‌های موردمطالعه

- استان خوزستان

استان خوزستان در محدوده ۴۷ درجه و ۴۲ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۹ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و ۲۹ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۵۸ دقیقه شمالی از خط استوا قرار دارد. این استان با مساحت ۶۴۰۵۷، کیلومترمربع از شمال به استان لرستان، از شرق به استان چهارمحال و بختیاری، از شمال غربی به استان ایلام، از شرق و جنوب شرقی به استان کهگیلویه و بویراحمد، از جنوب به استان بوشهر و خلیج‌فارس و از غرب به کشور عراق محدود می‌شود. طبق آخرین تقسیمات کشوری دارای ۲۷ شهرستان و ۳۵۵۴۲۰۵ نفر جمعیت، چهارمین استان کشور ازلحاظ جمعیت شهری هست؛ و مرکز آن شهر اهواز است. شهرستان‌های آن عبارت‌اند از: اهواز، دزفول، بندر ماهشهر، آبادان، اندیمشک، بهبهان، خرمشهر، ایذه، شوشتر، شوش، مسجدسلیمان، رامهرمز، دشت آزادگان، امیدیه، باوی، کارون، شادگان، باغ‌ملک، گتوند، هندیجان، رامشیر، هویزه، حمیدیه، لآلی، هفتگل، آغاجری و اندیکا.

- استان بوشهر

استان بوشهر بر ۲۷ درجه و ۱۴ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۶ دقیقه تا ۵۲ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. این استان با مساحت ۲۷۶۵۳، کیلومترمربع از شمال به قسمتی از استان خوزستان و استان کهگیلویه و بویراحمد، از شرق به استان فارس، از جنوب و غرب به خلیج‌فارس و از جنوب شرق به قسمتی از استان هرمزگان محدود است. استان بوشهر با خلیج‌فارس بیش از شش‌صد کیلومتر مرز دریایی دارد و از اهمیت راهبردی و اقتصادی برخوردار است. طبق آخرین تقسیمات کشوری دارای ۱۰ شهرستان و ۸۳۵۹۵۵، نفر جمعیت، بیست و چهارمین استان کشور ازلحاظ جمعیت شهری است؛ و مرکز آن شهر بوشهر هست. شهرستان‌های استان بوشهر عبارت‌اند از: بوشهر، دشتستان، کنگان، گناوه، دشتی، دیر، جم، عسلویه، دیلم و تنگستان.

- استان هرمزگان

استان هرمزگان در حدفاصل بین مختصات جغرافیایی ۲۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۵۷ دقیقه عرض شمالی و ۵۳ درجه و ۴۱ دقیقه تا ۵۹ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ واقع‌شده است. این استان با مساحت ۶۸۰۰۰، کیلومترمربع از جهت شمال و شمال شرقی با استان کرمان، غرب و شمال غربی با استان‌های فارس و بوشهر از شرق با سیستان و بلوچستان همسایه بوده و جنوب آن را آب‌های گرم خلیج‌فارس و دریای عمان در نواری به طول

تقریبی ۹۰۰ کیلومتر در برگرفته است. طبق آخرین تقسیمات کشوری دارای ۱۳ شهرستان و ۹۷۱،۸۲۲، نفر جمعیت، بیستمین استان کشور ازلحاظ جمعیت شهری است؛ و مرکز آن شهر هرمزگان هست. شهرستان‌های استان هرمزگان عبارت‌اند از: بندرعباس، بندرلنگه، میناب، قشم، رودان، حاجی‌آباد، پارسیان، خمیر، بستک، جاسک، سیریک، ابوموسی و بشاگرد.

- استان سیستان و بلوچستان

سیستان و بلوچستان در بین ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۵۸ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۲۱ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ، قرار دارد. این استان با مساحت ۱۸۱۷۸۵، کیلومترمربع از جهت از شمال به استان خراسان جنوبی و کشور افغانستان، از شرق به کشورهای پاکستان و افغانستان، از جنوب به دریای عمان و از مغرب به استان‌های کرمان و هرمزگان محدود می‌شود. طبق آخرین تقسیمات کشوری دارای ۱۹ شهرستان و ۱۳۴۵۶۴۲، نفر جمعیت، سیزدهمین استان کشور ازلحاظ جمعیت شهری است؛ و مرکز آن شهر زاهدان هست. شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان عبارت‌اند از: زاهدان، ایرانشهر، زابل، چابهار، سراوان، خاش، کنارک، نیک شهر، سرباز، سیب و سوران، زهک، فنوج، مهرستان، قصر قند، دلگان، میر جاوه، هامون، هیرمند و نیمروز.

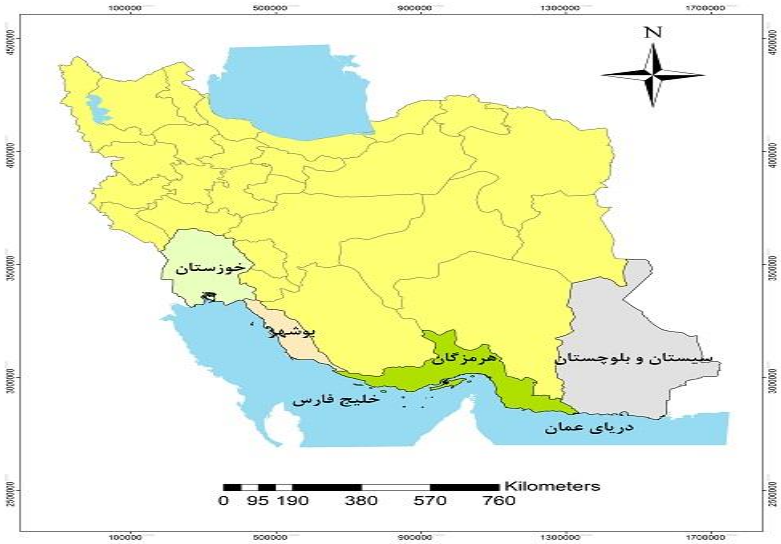

شکل (۱): نقشه کشور ایران و استان‌های موردمطالعه

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷.

یافته‌ها

در این پژوهش قصد داریم وضعیت پراکندگی جمعیت شهری استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان را باهم مقایسه کنیم؛ و چهار استان را طبق بحث رویکرد پدافند غیرعامل (پراکندگی)، از بدترین استان تا بهترین استان مرتب می‌کنیم. به‌طوری‌که استانی که در بین این چهار استان کمترین درصد جمعیت شهری استان خود را در شهر اول متمرکز کرده در اولویت چهارم (بهترین وضعیت و رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی) و استانی

که بیشترین درصد جمعیت شهری استان خود را در شهر اول خود دارد در رتبه‌ی اول (بدترین وضعیت و رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی) قرار می‌گیرد؛ و علاوه بر این وضعیت سلسله‌مراتب شهری را در استان‌های ذکرشده با استفاده از تئوری رتبه اندازه زیپف موردمطالعه قرارگرفته است.

- استان خوزستان

استان خوزستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۲۷ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال ۳۵۵۴۲۰۵ نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۱۳۱۶۳۷ نفر هست؛ که ۸ شهرستان آن جمعیت‌شان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۹ شهرستان جمعیت‌شان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر اهواز به‌تنهایی ۳۳/۵۵ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده از لحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با ۳۳/۵۵ درصد میزان تمرکز در رتبه سوم قرار دارد. شرح وضعیت جمعیت شهری، شهرستان‌های استان و میزان تمرکز جمعیت شهری در مرکز استان در جدول شماره یک و نمودار شماره یک آمده است.

جدول (۱): شهرستان‌های استان خوزستان به ترتیب جمعیت شهری، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

جمعیت	نام شهر	شماره	جمعیت	نام شهر	شماره
۶۹۰۲۳	باوی	۱۵	۱۱۹۲۴۳۹	اهواز	۱
۵۶۲۵۲	کارون	۱۶	۳۲۳۰۱۹	دزفول	۲
۵۱۲۴۱	شادگان	۱۷	۲۷۴۶۵۵	بندر ماهشهر	۳
۴۸۲۰۴	باغ‌ملک	۱۸	۲۵۰۵۵۵	آبادان	۴
۴۴۳۵۷	گتوند	۱۹	۱۴۹۷۲۶	اندیمشک	۵
۳۰۲۰۷	هندیجان	۲۰	۱۳۹۲۳۸	بهبهان	۶
۲۷۱۰۴	رامشیر	۲۱	۱۳۵۳۲۸	خرمشهر	۷
۲۳۲۷۸	هویزه	۲۲	۱۲۴۸۸۹	ایذه	۸
۲۲۰۵۷	حمیدیه	۲۳	۱۲۱۷۶۵	شوشتر	۹
۱۸۴۷۳	لآلی	۲۴	۱۰۴۹۹۱	شوش	۱۰
۱۵۸۰۲	هفتگل	۲۵	۱۰۱۵۸۶	مسجدسلیمان	۱۱
۱۱۹۱۲	آغاجری	۲۶	۷۴۲۸۵	رامهرمز	۱۲
۴۰۸۱	اندیکا	۲۷	۶۹۹۵۴	دشت آزادگان	۱۳
۳۵۵۴۲۰۵	کل جمعیت شهری استان	۲۸	۶۹۷۸۴	امیدیه	۱۴
۱۳۱،۶۳۷	میانگین جمعیت شهری استان				

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

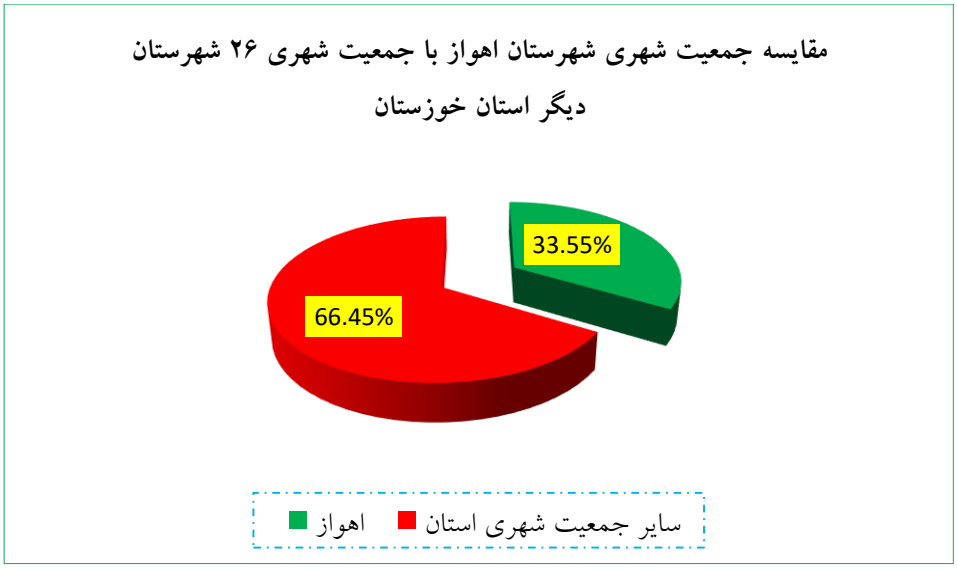

شکل (۲)، مقایسه جمعیت شهری، شهرستان اهواز با مجموع جمعیت شهری استان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

– استان بوشهر

استان بوشهر در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۰ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال ۸۳۵۹۵۵ نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۸۳۵۹۶ نفر هست؛ که ۲ شهرستان آن جمعیتشان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۸ شهرستان جمعیت‌شان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر بوشهر به‌تنهایی ۳۲/۷۳ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده از لحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با کمترین میزان تمرکز در رتبه چهارم (بهترین وضعیت) قرار دارد. شرح وضعیت جمعیت شهری، شهرستان‌های استان و میزان تمرکز جمعیت شهری در مرکز استان در جدول و نمودار شماره دو آمده است.

جدول(۲)، شهرستان‌های استان بوشهر به ترتیب جمعیت شهری، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

جمعیت	نام شهر	شماره	جمعیت	نام شهر	شماره
۴۸۲۰۷	دیر	۶	۲۷۳۵۷۷	بوشهر	۱
۳۸۱۱۸	جم	۷	۱۷۱۱۲۶	دشتستان	۲
۳۲۳۹۴	عسلویه	۸	۸۱۳۰۵	کنگان	۳
۲۸۴۶۱	دیلم	۹	۷۹۷۲۴	گناوه	۴
۲۳۴۲۷	تنگستان	۱۰	۵۹۶۱۶	دشتی	۵
۸۳۵،۹۵۵	کل جمعیت شهری استان				
۸۳،۵۹۶	میانگین جمعیت شهری استان				

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

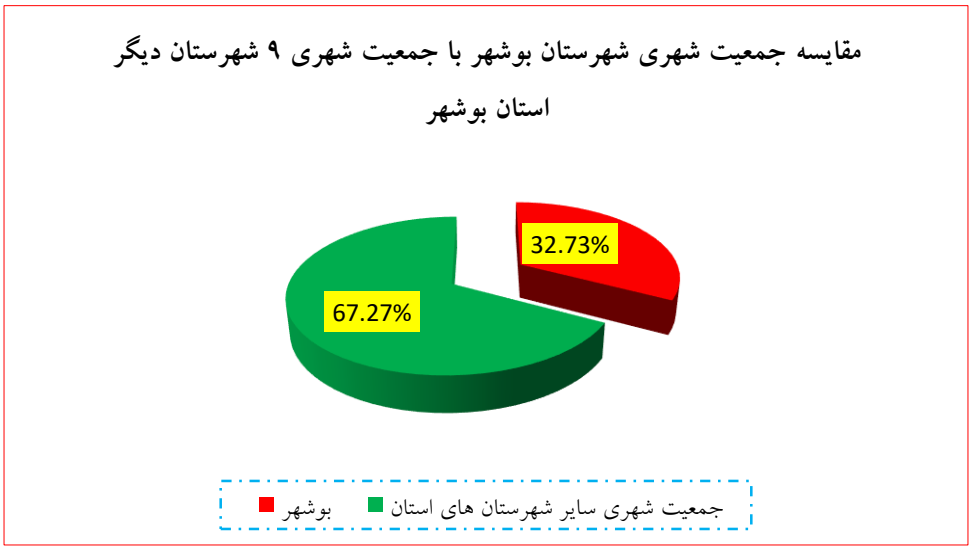

شکل (۳): مقایسه جمعیت شهری، شهرستان بوشهر با مجموع جمعیت شهری استان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

– استان هرمزگان

استان هرمزگان در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۳ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال۹۷۱۸۲۲، نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۷۴۷۵۶ نفر هست؛ که ۳ شهرستان آن جمعیت‌شان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۰ شهرستان جمعیت‌شان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر بندرعباس به‌تنهایی ۵۵/۹۰ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده از لحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با بیشترین میزان تمرکز در رتبه اول (بدترین وضعیت) قرار دارد. شرح وضعیت جمعیت شهری، شهرستان‌های استان و میزان تمرکز جمعیت شهری در مرکز استان در جدول و نمودار شماره سه آمده است.

جدول (۳)، شهرستان‌های استان هرمزگان به ترتیب جمعیت شهری، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

جمعیت	نام شهر	شماره	جمعیت	نام شهر	شماره
۲۱۸۷۸	خمیر	۸	۵۴۳۲۱۸	بندرعباس	۱
۱۶۸۶۹	بستک	۹	۹۶۳۱۲	بندرلنگه	۲
۱۶۸۶۰	جاسک	۱۰	۸۶۶۷۴	میناب	۳
۱۲۲۰۵	سیریک	۱۱	۶۶۸۰۱	قشم	۴
۴۲۱۳	ابوموسی	۱۲	۴۵۹۹۰	رودان	۵
۲۸۹۵	بشاگرد	۱۳	۳۱۹۰۷	حاجی‌آباد	۶
۹۷۱۸۲۲	کل جمعیت شهری استان		۲۶۰۰۰	پارسیان	۷
۷۴۷۵۶	میانگین جمعیت شهری استان				

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

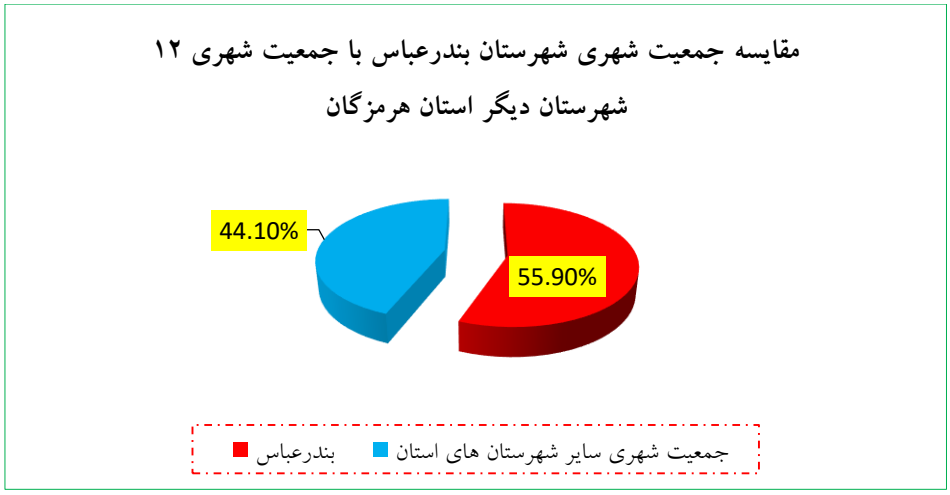

شکل (۴)، مقایسه جمعیت شهری، شهرستان بندرعباس با مجموع جمعیت شهری استان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

– استان سیستان و بلوچستان

استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۹ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال۱۳۴۵۶۴۲ نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۷۰۸۲۳ نفر هست؛ که ۵ شهرستان آن جمعیت‌شان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۴ شهرستان جمعیت‌شان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر زاهدان به‌تنهایی ۴۴/۰۷ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده از لحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با ۰۷/ ۴۴ میزان تمرکز در رتبه دوم قرار دارد. شرح وضعیت جمعیت شهری، شهرستان‌های استان و میزان تمرکز جمعیت شهری در مرکز استان در جدول و نمودار شماره چهار آمده است.

جدول (۴): شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان به ترتیب جمعیت شهری، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

جمعیت	نام شهر	شماره	جمعیت	نام شهر	شماره
۱۳۳۵۷	زهک	۱۱	۵۹۲۹۶۸	زاهدان	۱
۱۳۰۷۰	فنوج	۱۲	۱۴۱۴۶۱	ایرانشهر	۲
۱۲۲۴۵	مهرستان	۱۳	۱۳۸۷۱۰	زابل	۳
۱۱۶۰۵	قصر قند	۱۴	۱۱۲۴۰۹	چابهار	۴
۱۰۲۹۲	دلگان	۱۵	۹۰۹۰۶	سراوان	۵
۹۳۵۹	میر جاوه	۱۶	۶۱۸۴۵	خاش	۶
۸۲۴۷	هامون	۱۷	۴۷۲۶۱	کنارک	۷
۶۶۲۱	هیرمند	۱۸	۲۸۲۷۳	نیک شهر	۸
۳۶۱۳	نیمروز	۱۹	۲۸۱۴۶	سرباز	۹
۱۳۴۵۶۴۲	کل جمعیت شهری استان		۱۵۲۵۴	سیب و سوران	۱۰
۷۰۸۲۳	میانگین جمعیت شهری استان				

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

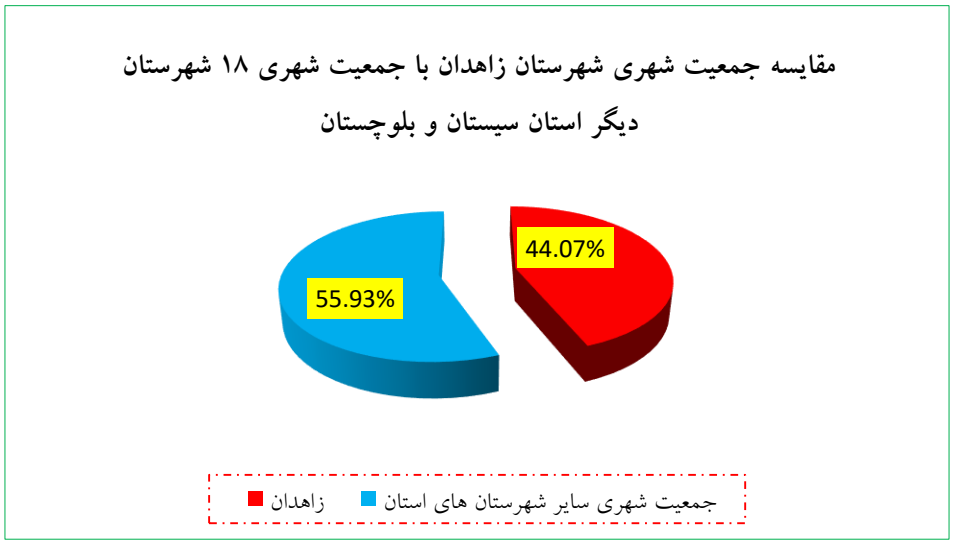

شکل (۵)، مقایسه جمعیت شهری، شهرستان زاهدان با مجموع جمعیت شهری استان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

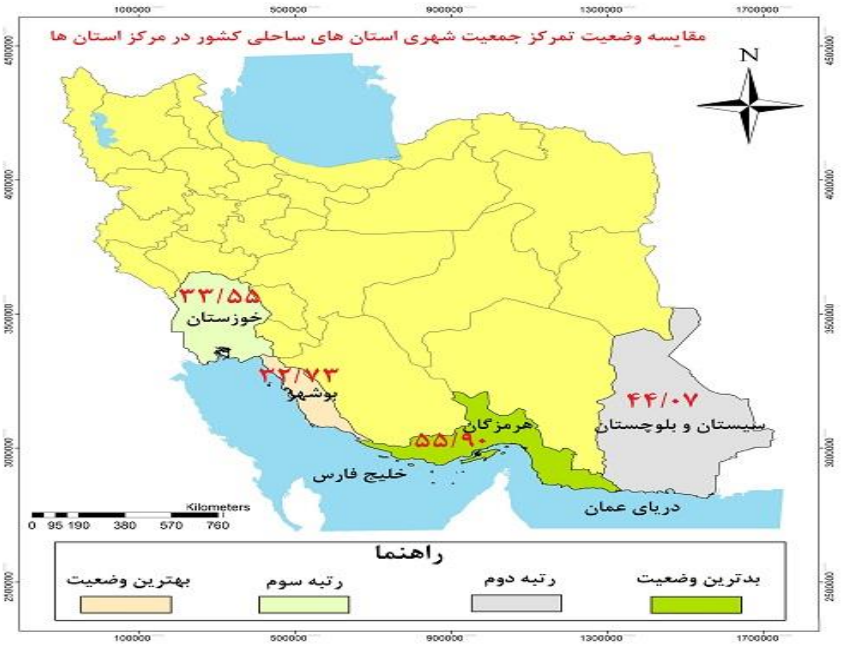

شکل(۶)، نقشه کشور ایران و استان‌های موردمطالعه

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷.

یافته‌ها بر اساس مدل رتبه اندازه زیپف

رابطه (۱): قانون فرمول مرتبه – اندازه P

$$n\frac{P1}{pr}=$$

P1: جمعیت شهر نخست در استان موردنظر PR: جمعیت شهر در مرتبه مورد نظر

R: مرتبه شهر در استان Pn: جمعیت شهر در مرتبه موردنظر یا جمعیت شهر مرتبه Rام

جدول (۵)- جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای استان خوزستان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

رتبه	نام شهر	جمعیت واقعی ۱۳۹۵	جمعیت ایدئال(زیپف)	مازاد یا کمبود جمعیت
۱	اهواز	۱۱۹۲۴۳۹	۱۱۹۲۴۳۹	۰
۲	دزفول	۳۲۳۰۱۹	۵۹۶۲۲۰	-۲۷۳۲۰۱
۳	بندر ماهشهر	۲۷۴۶۵۵	۳۹۷۴۸۰	-۱۲۲۸۲۵
۴	آبادان	۲۵۰۵۵۵	۲۹۸۱۱۰	-۴۷۵۵۵
۵	اندیمشک	۱۴۹۷۲۶	۲۳۸۴۸۸	-۸۸۷۶۲
۶	بهبهان	۱۳۹۲۳۸	۱۹۸۷۴۰	-۵۹۵۰۲
۷	خرمشهر	۱۳۵۳۲۸	۱۷۰۳۴۸	-۳۵۰۲۰
۸	ایذه	۱۲۴۸۸۹	۱۴۹۰۵۵	-۲۴۱۶۶
۹	شوشتر	۱۲۱۷۶۵	۱۳۲۴۹۳	-۱۰۷۲۸
۱۰	شوش	۱۰۴۹۹۱	۱۱۹۲۴۴	-۱۴۲۵۳
۱۱	مسجدسلیمان	۱۰۱۵۸۶	۱۰۸۴۰۴	-۶۸۱۸
۱۲	رامهرمز	۷۴۲۸۵	۹۹۳۷۰	-۲۵۰۸۵
۱۳	دشت آزادگان	۶۹۹۵۴	۹۱۷۲۶	-۲۱۷۷۲
۱۴	امیدیه	۶۹۷۸۴	۸۵۱۷۴	-۱۵۳۹۰
۱۵	باوی	۶۹۰۲۳	۷۹۴۹۶	-۱۰۴۷۳
۱۶	کارون	۵۶۲۵۲	۷۴۵۲۷	-۱۸۲۷۵
۱۷	شادگان	۵۱۲۴۱	۷۰۱۴۳	-۱۸۹۰۲
۱۸	باغ‌ملک	۴۸۲۰۴	۶۶۲۴۷	-۱۸۰۴۳
۱۹	گتوند	۴۴۳۵۷	۶۲۷۶۰	-۱۸۴۰۳
۲۰	هندیجان	۳۰۲۰۷	۵۹۶۲۲	-۲۹۴۱۵
۲۱	رامشیر	۲۷۱۰۴	۵۶۷۸۳	-۲۹۶۷۹
۲۲	هویزه	۲۳۲۷۸	۵۴۲۰۲	-۳۰۹۲۴
۲۳	حمیدیه	۲۲۰۵۷	۵۱۸۴۵	-۲۹۷۸۸
۲۴	لآلی	۱۸۴۷۳	۴۹۶۸۵	-۳۱۲۱۲
۲۵	هفتگل	۱۵۸۰۲	۴۷۶۹۸	-۳۱۸۹۶
۲۶	آغاجری	۱۱۹۱۲	۴۵۸۶۳	-۳۳۹۵۱
۲۷	اندیکا	۴۰۸۱	۴۴۱۶۴	-۴۰۰۸۳
جمع		۳۵۵۴۲۰۵	۴،۶۴۰،۳۲۶	-۱۰۸۶۱۲۱

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

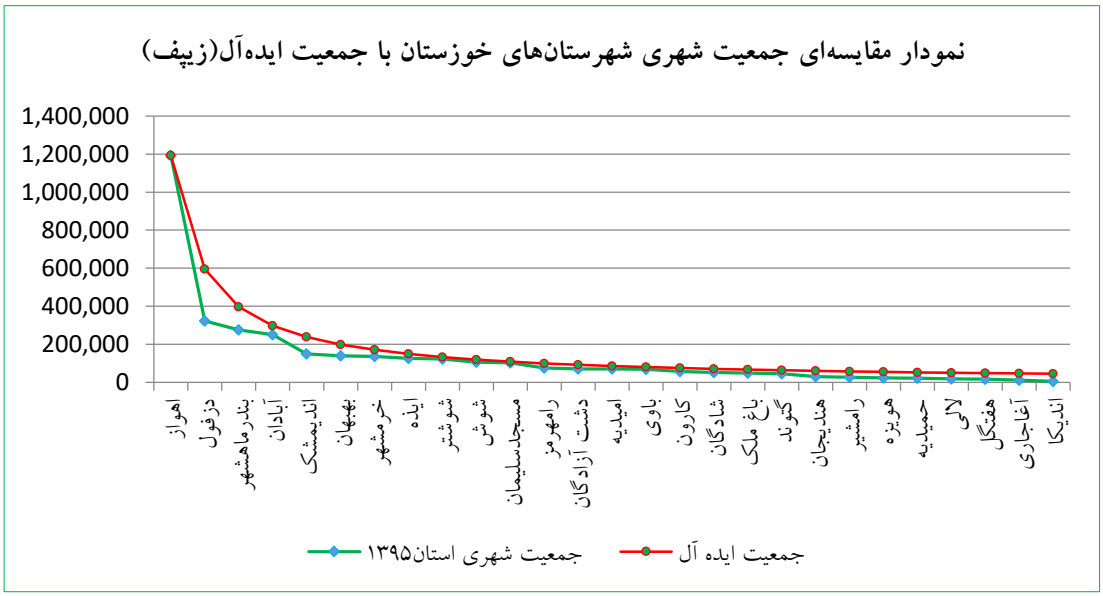

شکل (۷): نمودار مقایسه‌ای جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای استان خوزستان سال ۱۳۹۵

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

بررسی شاخص نخست شهری در استان خوزستان

در قسمت تعریف و مفاهیم در تعریف نخست شهرعنوان شد که نخست شهر یا شهر مسلط، شهری است که از نظر کارکرد و جمعیت بر دیگر شهرها برتری داشته و شهرهای دیگر کشور به نحوی از آن متأثرند. بنابراین در مقیاس کوچک تر از کشور و در سطح یک استان نخست شهر، شهری است که در مرتبه اول سلسله مراتب شهری استان قرار گرفته باشد و بیشتر امکانات و تسهیلات شهری و بیشترین نیروهای اقتصادی و سیاسی را در خود متمرکز نموده باشد که در ایران غالباً شهرهای مرکز استان به عنوان نخست شهر هر استان مطرح می باشند (تقوایی و آکوچکیان، ۱۳۹۳ : ۴۸). و معمولاً زمانی که نسبت جمعیت بزرگترین شهر به دومین شهر از عدد ۲ بیشتر باشد، اندازه شهر را نخست شهر می گویند. بررسی جمعیت شهری شهرستان‌های استان خوزستان نشان داد که در این استان با پدیده نخست شهری مواجهه هستیم؛ به نحوی که شهر اهواز به عنوان مرکز استان و شهر اول استان به ترتیب ۳/۶۹ برابر دزفول، ۴/۳۴ برابر بندر ماهشهر ۴/۷۶ برابر آبادان، ۹/۵۵ برابر ایذه، ۱۷/۰۹ برابر امیدیه، ۳۹/۴۸ برابر هندیجان، ۶۴/۵۵ برابر لالی و ۲۹۲/۱۹ برابر شهر اندیکا جمعیت دارد. که شرح مبسوط آن در جدول شماره ۶ آمده است.

جدول (۶): نسبت جمعیت شهری شهرستان اهوز به جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان خوزستان سال در ۱۳۹۵.

۲	دزفول	۶۹.۳	۹	شوشتر	۷۹.۹	۱۶	کارون	۲۰.۲۱	۲۳	حمیدیه	۰۶.۵۴
۳	بندرماهشهر	۳۴.۴	۱۰	شوش	۳۶.۱۱	۱۷	شادگان	۲۷.۲۳	۲۴	لالی	۵۵.۶۴
۴	آبادان	۷۶.۴	۱۱	مسجدسلیمان	۷۴.۱۱	۱۸	باغ ملک	۷۴.۲۴	۲۵	هفتگل	۴۶.۷۵
۵	اندیمشک	۹۶.۷	۱۲	رامهرمز	۰۵.۱۶	۱۹	گتوند	۸۸.۲۶	۲۶	آغاجاری	۱۰.۱۰۰
۶	بهبهان	۵۶.۸	۱۳	دشت آزادگان	۰۴.۱۷	۲۰	هندیجان	۴۸.۳۹	۲۷	اندیکا	۱۹.۲۹۲
۷	خرمشهر	۸۱.۸	۱۴	امیدیه	۰۹.۱۷	۲۱	رامشیر	۹۹.۴۳			
۸	ایذه	۵۵.۹	۱۵	باوی	۲۸.۱۷	۲۲	هویزه	۲۳.۵۱			

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

جدول (۷): جمعیت واقعی و جمعیت ایده‌آل (مرتبه – اندازه)، شهرهای استان بوشهر، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

رتبه	نام شهر	جمعیت واقعی ۱۳۹۵	جمعیت ایده آل(زیپف)	مازاد یا کمبود جمعیت
۱	بوشهر	۲۷۳۵۷۷	۲۷۳۵۷۷	۰
۲	دشتستان	۱۷۱۱۲۶	۱۳۶۷۸۹	۳۴۳۳۷
۳	کنگان	۸۱۳۰۵	۹۱۱۹۲	-۹۸۸۷
۴	گناوه	۷۹۷۲۴	۶۸۳۹۴	۱۱۳۳۰
۵	دشتی	۵۹۶۱۶	۵۴۷۱۵	۴۹۰۱
۶	دیر	۴۸۲۰۷	۴۵۵۹۶	۲۶۱۱
۷	جم	۳۸۱۱۸	۳۹۰۸۲	-۹۶۴
۸	عسلویه	۳۲۳۹۴	۳۴۱۹۷	-۱۸۰۳
۹	دیلم	۲۸۴۶۱	۳۰۳۹۷	-۱۹۳۶
۱۰	تنگستان	۲۳۴۲۷	۲۷۳۵۸	-۳۹۳۱
جمع		۸۳۵،۹۵۵	۸۰۱،۲۹۷	۳۴۶۵۸

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

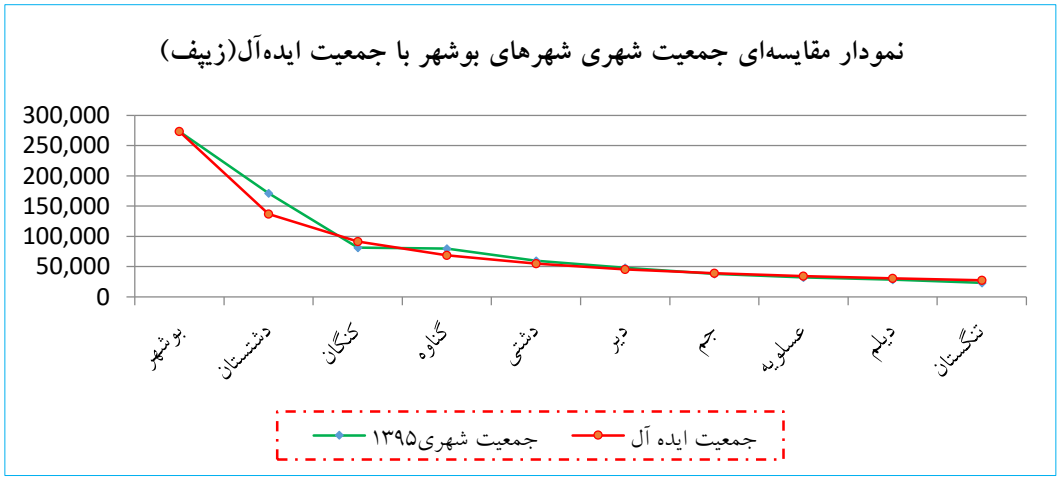

شکل (۸): نمودار مقایسه‌ای جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای بوشهر سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

بررسی شاخص نخست شهری در استان بوشهر

بررسی جمعیت شهری شهرستان‌های استان بوشهر نشان داد که در این استان با پدیده نخست شهری مواجهه نیستیم؛ به نحوی که شهر بوشهر به عنوان مرکز استان و شهر اول استان به ترتیب ۱/۶۰ برابر دشتستان، ۳/۳۶ برابر شهر کنگان و ۱۱/۶۸ برابر شهر تنگستان (دهمین شهرستان استان)، جمعیت دارد. که شرح مبسوط آن در جدول شماره ۸ آمده است.

جدول (۸): نسبت جمعیت شهری شهرستان بوشهر به جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان بوشهر در سال ۱۳۹۵

۲	دشتستان	۱. ۶۰	۵	دشتی	۴. ۵۹	۸	عسلویه	۸. ۴۵
۳	کنگان	۳. ۳۶	۶	دیر	۵. ۶۸	۹	دیلم	۹. ۶۱
۴	گناوه	۳. ۴۳	۷	جم	۷. ۱۸	۱۰	تنگستان	۱۱. ۶۸

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

جدول (۹): جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای استان هرمزگان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

رتبه	نام شهر	جمعیت واقعی ۱۳۹۵	جمعیت ایده آل(زیپف)	مازاد یا کمبود جمعیت
۱	بندرعباس	۲۱۸,۵۴۳	۲۱۸,۵۴۳	۰
۲	بندرلنگه	۳۱۲,۹۶	۲۷۱۶۰۹	-۱۷۵۲۹۷
۳	میناب	۶۷۴,۸۶	۱۸۱۷۰۳	-۹۵۰۲۹
۴	قشم	۸۰۱,۶۶	۱۳۵۸۰۵	-۶۹۰۰۴
۵	رودان	۹۹۰,۴۵	۱۰۸۶۴۴	-۶۲۶۵۴
۶	حاجی‌آباد	۹۰۷,۳۱	۹۰۵۳۶	-۵۸۶۲۹
۷	پارسیان	۰۰۰,۲۶	۷۷۶۰۳	-۵۱۶۰۳
۸	خمیر	۸۷۸,۲۱	۶۷۹۰۲	-۴۶۰۲۴
۹	بستک	۸۶۹,۱۶	۶۰۳۵۸	-۴۳۴۸۹
۱۰	جاسک	۸۶۰,۱۶	۵۴۳۲۲	-۳۷۴۶۲
۱۱	سیریک	۲۰۵,۱۲	۴۹۳۸۳	-۳۷۱۷۸
۱۲	ابوموسی	۲۱۳,۴	۴۵۲۶۸	-۴۱۰۵۵
۱۳	بشاگرد	۲۸۹۵	۴۱۷۸۶	-۳۸۸۹۱
جمع		۹۷۱،۸۲۲	۱،۷۲۸،۱۳۷	-۷۵۶۳۱۵

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

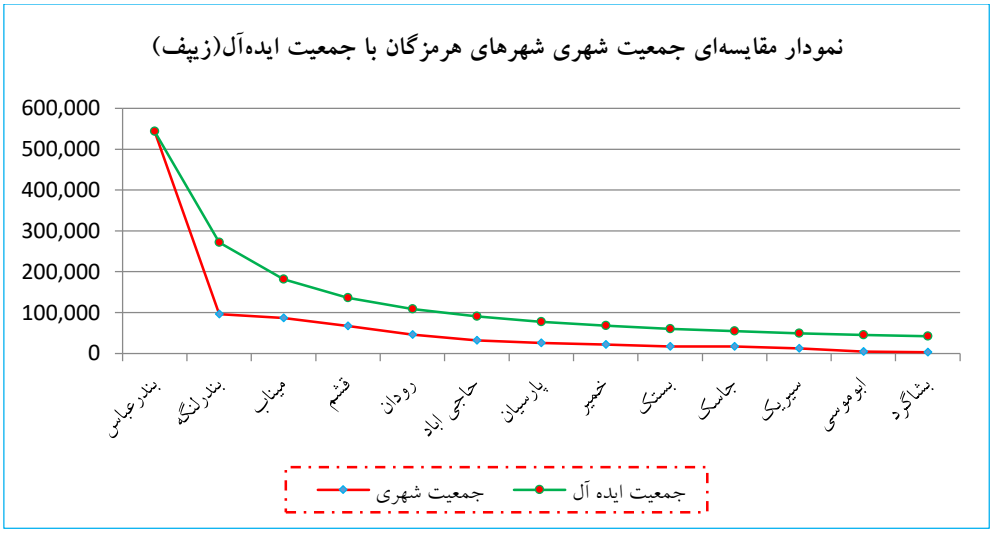

شکل (۹): نمودار مقایسه‌ای جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای هرمزگان سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

بررسی شاخص نخست شهری در استان هرمزگان

بررسی جمعیت شهری شهرستان‌های استان هرمزگان نشان داد که در این استان با پدیده نخست شهری مواجهه هستیم؛ به نحوی که شهر بندرعباس به عنوان مرکز استان و شهر اول استان به ترتیب ۵/۶۴ برابر بندر لنگه (دومین شهرستان استان)، ۶/۲۷ برابر شهر میناب (دومین شهرستان استان) و ۱۸۸ برابر شهر ابوموسی (دوازدهمین شهرستان استان)، جمعیت دارد. که شرح مبسوط آن در جدول شماره ۱۰، آمده است.

جدول (۱۰): نسبت جمعیت شهری شهرستان بندرعباس به جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان هرمزگان در سال در ۱۳۹۵.

بندرلنگه	۶۴.۵	۵	رودان	۸۱.۱۱	۸	خمیر	۸۳.۲۴	۱۱	سیریک	۱۲۹
میناب	۲۷.۶	۶	حاجی اباد	۰۳.۱۷	۹	بستک	۲۰.۳۲	۱۲	ابوموسی	۱۸۸
قشم	۱۳.۸	۷	پارسیان	۸۹.۲۰	۱۰	جاسک	۲۲.۳۲			

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

جدول (۱۱): جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای سیستان و بلوچستان، طبق سرشماری سال ۱۳۹۵.

رتبه	نام شهر	جمعیت واقعی ۱۳۹۵	جمعیت ایدئال(زیپف)	مازاد یا کمبود جمعیت
۱	زاهدان	۵۹۲۹۶۸	۵۹۲۹۶۸	۰
۲	ایرانشهر	۱۴۱۴۶۱	۲۹۶۴۸۴	-۱۵۵۰۲۳
۳	زابل	۱۳۸۷۱۰	۱۹۷۶۵۶	-۵۸۹۴۶
۴	چابهار	۱۱۲۴۰۹	۱۴۸۲۴۲	-۳۵۸۳۳
۵	سراوان	۹۰۹۰۶	۱۱۸۵۹۴	-۲۷۶۸۸
۶	خاش	۶۱۸۴۵	۹۸۸۲۸	-۳۶۹۸۳
۷	کنارک	۴۷۲۶۱	۸۴۷۱۰	-۳۷۴۴۹
۸	نیک شهر	۲۸۲۷۳	۷۴۱۲۱	-۴۵۸۴۸
۹	سرباز	۲۸۱۴۶	۶۵۸۸۵	-۳۷۷۳۹
۱۰	سیب و سوران	۱۵۲۵۴	۵۹۲۹۷	-۴۴۰۴۳
۱۱	زهک	۱۳۳۵۷	۵۳۹۰۶	-۴۰۵۴۹
۱۲	فنوج	۱۳۰۷۰	۴۹۴۱۴	-۳۶۳۴۴
۱۳	مهرستان	۱۲۲۴۵	۴۵۶۱۳	-۳۳۳۶۸
۱۴	قصر قند	۱۱۶۰۵	۴۲۳۵۵	-۳۰۷۵۰
۱۵	دلگان	۱۰۲۹۲	۳۹۵۳۲	-۲۹۲۴۰
۱۶	میر جاوه	۹۳۵۹	۳۷۰۶۱	-۲۷۷۰۲
۱۷	هامون	۸۲۴۷	۳۴۸۸۰	-۲۶۶۳۳
۱۸	هیرمند	۶۶۲۱	۳۲۹۴۳	-۲۶۳۲۲
۱۹	نیمروز	۳۶۱۳	۳۱۲۰۹	-۲۷۵۹۶
جمع		۱۳۴۵۶۴۲	۲،۱۰۳،۶۹۸	-۷۵۸۰۵۶

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

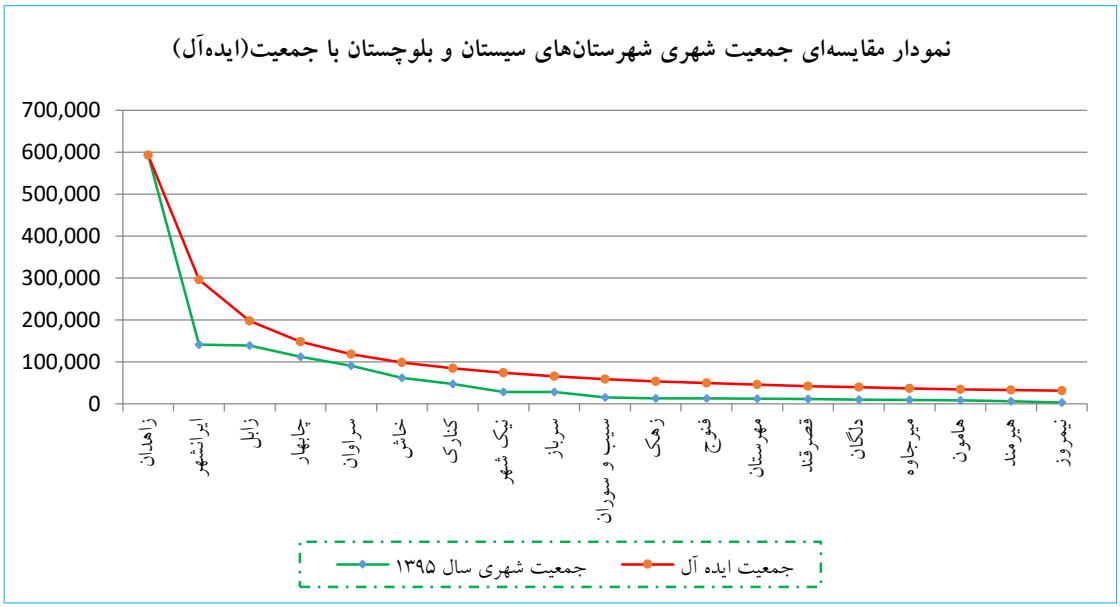

شکل (۱۰): نمودار مقایسه‌ای جمعیت واقعی و جمعیت ایده آل(مرتبه – اندازه)، شهرهای سیستان و بلوچستان سال ۱۳۹۵.

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

بررسی شاخص نخست شهری در استان سیستان و بلوچستان

بررسی جمعیت شهری شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان نشان داد که در این استان با پدیده نخست شهری مواجهه هستیم؛ به نحوی که شهر زاهدان به عنوان مرکز استان و شهر اول استان به ترتیب ۴/۱۹ برابر ایرانشهر (دومین شهرستان استان)، ۴/۲۷ برابر شهر زابل (دومین شهرستان استان) و ۹/۵۹ برابر شهرخاش (ششمین شهرستان استان)، و ۱۶۴/۱۲ برابر نیمروز (نوزدهمین شهرستان استان)، جمعیت دارد. که شرح مبسوط آن در جدول شماره ۱۲، آمده است.

جدول (۱۲)- نسبت جمعیت شهری شهرستان زاهدان به جمعیت شهری سایر شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان در سال در ۱۳۹۵.

۲	ایرانشهر	۱۹.۴	۷	کنارک	۵۵.۱۲	۱۲	فنوج	۳۷.۴۵	۱۷	هامون	۹۰.۷۱
۳	زابل	۲۷.۴	۸	نیک شهر	۹۷.۲۰	۱۳	مهرستان	۴۳.۴۸	۱۸	هیرمند	۵۶.۸۹
۴	چابهار	۲۸.۵	۹	سرباز	۰۷.۲۱	۱۴	قصرقند	۱.۵۱	۱۹	نیمروز	۱۲.۱۶۴
۵	سراوان	۵۲.۶	۱۰	سیب و سوران	۸۷.۳۸	۱۵	دلگان	۶۱.۵۷			
۶	خاش	۵۹.۹	۱۱	زهک	۳۹.۴۴	۱۶	میرجاوه	۳۶.۶۳			

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۳۹۷.

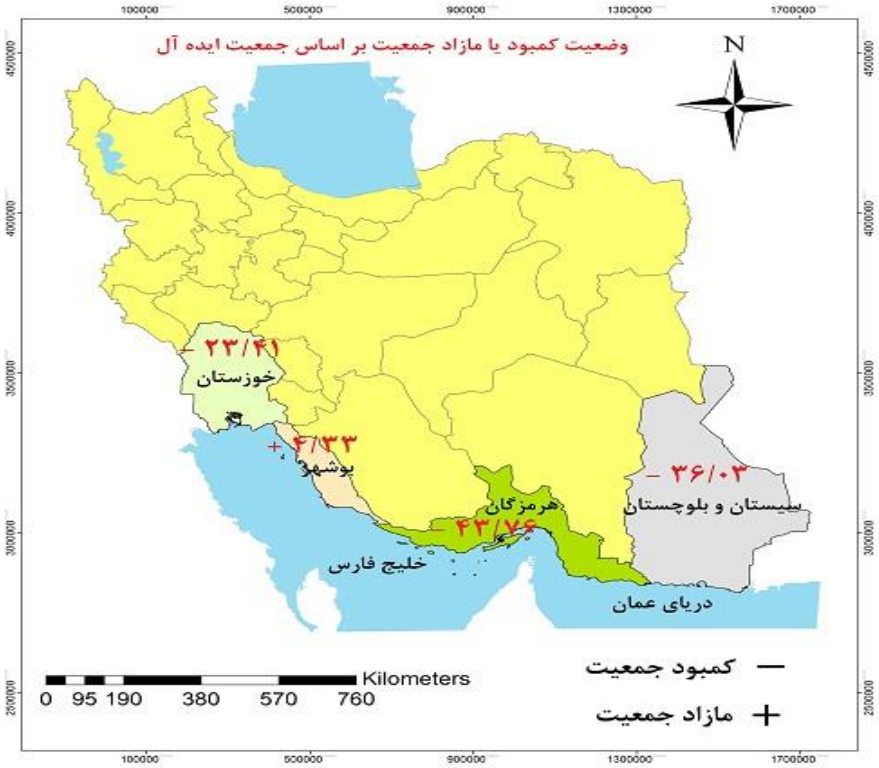

شکل (۱۱): وضعیت کمبود یا مازاد جمعیت براساس جمعیت ایده‌آل

بحث و نتیجه‌گیری

کشور ایران به دلیل وجود موقعیت استراتژیکی و تنوع فضاهای جغرافیایی و وجود مخازن نفت و گاز در خلیج‌فارس و به‌ویژه ماهیت ضد استکباری، از دیرباز موردتوجه کشورهای شرقی و غربی بوده است و این امر مستلزم افزایش پدیده دفاع و حفاظت در نواحی مرزی کشور به‌خصوص استان‌های ساحلی خلیج‌فارس و دریای عمان (خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان)، است. با توجه به حضور ناوگان پنجم دریایی آمریکا در کشور بحرین و وجود پایگاه‌های نظامی متعدد آمریکا در کشورهای خلیج‌فارس و وجود تنگه استراتژیک هرمز این احتمال متصور هست که اگر دشمنان ایران اسلامی روزی تصمیم بگیرند به کشور ما حمله کنند حمله‌ی آن‌ها هوایی و دریایی خواهد بود که؛ مسیر حمله‌ی دریایی آن‌ها با پشتیبانی سنگین هوایی از معبر خلیج‌فارس و تنگه‌ی استراتژیک هرمز خواهد بود. به همین دلیل در این پژوهش بر آن شدیم وضعیت پراکندگی جغرافیایی جمعیت شهری استان‌های استراتژیک مجاور خلیج‌فارس و دریای عمان (خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان) را با رویکرد پدافند غیرعامل بررسی کنیم. لذا در این پژوهش با نگاه به بحث پراکندگی در پدافند غیرعامل وضعیت پراکندگی جمعیت شهری استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان را مورد بررسی و مطالعه قراردادیم؛ و ۴ استان را طبق بحث رویکرد پدافند غیرعامل (پراکندگی)، از بهترین استان تا بدترین استان مشخص کردیم. به‌طوری‌که استانی که در بین این چهار استان کمترین درصد جمعیت شهری استان خود را در شهر اول متمرکز کرده در بهترین وضعیت و رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی و استانی که بیشترین درصد جمعیت شهری استان خود را در شهر اول خود دارد در بدترین وضعیت و رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی قرار می‌گیرد؛ و علاوه بر این وضعیت سلسله‌مراتب شهری را در استان‌های موردمطالعه با استفاده از تئوری رتبه اندازه زیپف و نخست شهری سنجیده‌ایم. نتایج نشان داد که استان هرمزگان در

سال ۱۳۹۵ دارای ۱۳ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال۹۷۱،۸۲۲، نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۷۴،۷۵۶ نفر هست؛ که ۳ شهرستان آن جمعیت‌شان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۰ شهرستان جمعیتشان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر بندرعباس به‌تنهایی ۵۵/۹۰ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده ازلحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با بیشترین میزان تمرکز در رتبه اول (بدترین وضعیت) قرار دارد؛ و نتایج حاصل از مدل قانون رتبه- اندازه نشان می‌دهد که استان هرمزگان در سال ۱۳۹۵ دارای ۹۷۱،۸۲۲ نفر جمعیت شهری بوده و جمعیت ایدئال (زیپف)، آن ۱۷۲۸۱۳۷، نفر هست و کمبود جمعیت آن با مدل زیپف ۷۵۶۳۱۵- نفر است. درواقع جمعیت واقعی استان هرمزگان در سال ۱۳۹۵ نسبت به جمعیت ایدئال (زیپف)، ۴۳/۷۴ درصد کمبود دارد. نتایج نشان داد که در استان هرمزگان با پدیده نخست شهری مواجه هستیم و شهر بندر عباس با ۵/۶۴، برابر جمعیت دومین شهر استان به عنوان نخست شهر استان عمل می‌کند؛ بنابراین طبق نتایج این مدل‌ها هم استان هرمزگان بدترین وضعیت را دارد.

استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۹ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال ۱،۳۴۵،۶۴۲ نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۷۰،۸۲۳ نفر هست؛ که ۵ شهرستان آن جمعیتشان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۴ شهرستان جمعیتشان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر زاهدان به‌تنهایی ۴۴/۰۷ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده ازلحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با ۴۴/۰۷ میزان تمرکز در رتبه دوم قرار دارد؛ و نتایج حاصل از مدل قانون رتبه- اندازه نشان می‌دهد که استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۱،۳۴۵،۶۴۲ نفر جمعیت شهری بوده و جمعیت ایدئال (زیپف)، آن ۲۱۰۳۶۹۸، نفر است و کمبود جمعیت آن با مدل زیپف **۷۵۸۰۵۶**- نفر است. درواقع جمعیت واقعی استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۵ نسبت به جمعیت ایدئال(زیپف)، ۳۶/۰۳ درصد کمبود دارد، نتایج نشان داد که در استان سیستان و بلوچستان با پدیده نخست شهری مواجه هستیم و شهر زاهدان با ۴/۱۹، برابر جمعیت دومین شهر استان به عنوان نخست شهر استان عمل می‌کند؛ طبق نتایج این مدل‌ها این استان در رتبه دوم بعد از استان هرمزگان قرار دارد.

استان خوزستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۲۷ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال ۳،۵۵۴،۲۰۵ نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۱۳۱،۶۳۷ نفر هست؛ که ۸ شهرستان آن جمعیت‌شان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۱۹ شهرستان جمعیت‌شان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر اهواز به‌تنهایی ۳۳/۵۵ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده ازلحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با ۳۳/۵۵ درصد میزان تمرکز در رتبه سوم قرار دارد؛ و نتایج حاصل از مدل قانون رتبه- اندازه نشان می‌دهد که استان خوزستان در سال ۱۳۹۵ دارای ۳،۵۵۴،۲۰۵ نفر جمعیت شهری بوده و جمعیت ایدئال (زیپف)، آن ۴،۶۴۰،۳۲۶، نفر است و کمبود جمعیت آن با مدل زیپف ۱،۰۸۶،۱۲۱- نفر است. درواقع جمعیت واقعی استان خوزستان در سال ۱۳۹۵ نسبت به جمعیت ایدئال(زیپف)، ۳۰/۵۶ درصد کمبود دارد، ، نتایج نشان داد که در استان خوزستان با پدیده نخست شهری مواجه هستیم و شهر اهواز با ۳/۶۹، برابر جمعیت دومین شهر استان به عنوان نخست شهر استان عمل می‌کند؛ طبق نتایج این مدل‌ها این استان در رتبه سوم بعد از استان سیستان و بلوچستان قرار دارد.

استان بوشهر در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۰ شهرستان بوده و جمعیت شهری آن در همین سال ۸۳۵،۹۵۵، نفر بوده است. میانگین جمعیت شهری استان ۸۳،۵۹۶ نفر هست؛ که ۲ شهرستان آن جمعیتشان بیشتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده و ۸ شهرستان جمعیتشان کمتر از میانگین جمعیت شهری استان بوده است. شهر بوشهر به‌تنهایی ۷۳ / ۳۲ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است؛ که در بین چهار استان بررسی‌شده ازلحاظ درصد تمرکز جمعیت در شهر مرکز استان با کمترین میزان تمرکز در رتبه چهارم (بهترین وضعیت) قرار دارد؛ و نتایج حاصل از مدل قانون رتبه- اندازه نشان می‌دهد که استان بوشهر در سال ۱۳۹۵ دارای ۸۳۵،۹۵۵ نفر جمعیت شهری بوده و جمعیت ایدئال (زیپف)، آن ۸۰۱،۲۹۷، نفر است و مازاد جمعیت آن با مدل زیپف ۳۴،۶۵۸+ نفر است؛ که نه‌تنها نسبت به این مدل کمبودی ندارد بلکه تعداد ۳۴،۶۵۸+ اضافه جمعیت طبق مدل زیپف دارد، نتایج نشان داد که در استان بوشهر با پدیده نخست شهری مواجه نیستیم و شهر بوشهر با ۶۰ / ۱، برابر جمعیت دومین شهر استان جمعیت دارد؛ طبق نتایج این مدل‌ها این استان در رتبه چهارم (بهترین وضعیت در بین چهار استان) بعد از خوزستان قرار دارد. در نهایت نتایج مدل قانون رتبه- اندازه و شاخص نخست شهری نشان می‌دهد که شهرهای بندرعباس، زاهدان و اهواز به‌عنوان نخست شهر برتر در نظام شبکه‌ی شهری استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان و خوزستان قرار دارند و نقش شهرهای میانی و کوچک در سیستم شهری این استان‌ها بسیار کم است. در مجموع هنوز سلسله‌مراتب شهری در شبکه شهری استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان و خوزستان نسبت به مدل رتبه- اندازه زیپف فاصله زیادی دارند که در این بین وضعیت استان‌های هرمزگان و سیستان و بلوچستان از استان خوزستان بدتر است؛ و استان بوشهر فاقد پدیده‌ی نخست شهری بوده و از این‌رو دارای تعادل در نظام شهری است؛ اما این نوع تعادل از نوع الگوی مختلط است؛ یعنی سلسله‌مراتب شهری استان بوشهر نه دارای پدیده‌ی نخست شهری است و نه استاندارد هست؛ بلکه حالتی بینابین دارد. با توجه به نتایج به دست آمده مشخص شد که به ترتیب استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خوزستان و بوشهر از بدترین حالت (عدم رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی)، تا بهترین حالت (رعایت پدافند غیرعامل با رویکرد جمعیتی)، قرار دارند؛ این وضعیت و اهمیت (استان‌های ذکر شده)، سواحل خلیج‌فارس از نظر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی و تجارب حاصل از جنگ‌های دو دهه‌ی گذشته، وقوع چندین جنگ مهم در حریم مرزهای کشورمان پس از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، وجود پایگاه‌های نظامی متعدد در منطقه‌ی خلیج‌فارس، حضور ناوگان پنجم دریایی آمریکا در کشور بحرین، اهمیت نظامی و راهبردی خلیج‌فارس، دشمنی ساختاری آمریکا با کشور ایران و همراهی تعداد زیادی از کشورهای دور و نزدیک (کشورهای عربی خلیج‌فارس)، با کشور آمریکا، موقعیت خاص کشور ایران و در معرض انواع مخاطرات انسانی (جنگ)، و طبیعی بودن و تلفات و خسارت‌های زیاد ناشی از آن‌ها، اهمیت استان‌های ساحلی و شدت آسیب‌پذیری و کاهش ضریب امنیت استان‌های مرزی در زمان بحران و بخصوص در زمان بروز جنگ‌ها؛ تغییرات اقلیمی و کاهش بارندگی، افزایش دمای هوا، مشکل تامین آب شرب شهرهای این استان‌ها و مخصوصا شهرهای مرکز استان‌ها؛ می‌طلبد که به بحث پدافند غیرعامل توجه ویژه نمود. توجه به این امر که دفاع غیرعام (اصل پراکندگی)، درواقع مجموعه تمهیدات، اقدامات و طرح‌هایی است که با استفاده از ابزار، شرایط و حتی‌المقدور بدون نیاز به نیروی انسانی به‌صورت خوداتکا صورت گیرد. چنین اقداماتی از یک‌سو، توان دفاعی مجموعه را در زمان بحران افزایش داده و از سوی دیگر، پیامدهای بحران را کاهش داده و امکان بازسازی مناطق آسیب‌دیده را با کمترین هزینه فراهم می‌سازد. باید به شهرهای میانی توجه نمود و با پخش امکانات مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این استان‌ها در همه‌ی شهرهای استان‌ها و توجه به روستاهای این استان‌ها (بهبود شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... در محیط روستاهای این استان‌ها)، از

مهاجرت افراد روستایی به سمت شهرها و افراد شهرنشین به شهرهای بزرگ استان و مخصوصا شهر مرکز استان جلوگیری کرد. و با پخش متعادل جمعیت استان‌ها در همه‌ی پهنه‌ی استان‌ها؛ از تجمع غیر اصولی جمعیت در شهرها و مخصوصا شهر اول استان جلوگیری کرد. و بدین وسیله به بحث پدافند غیرعامل دست یافت.

منابع

- امیدی، خواجه، (۱۳۸۸)، «*کلیات پدافند غیرعامل*»، تهران: دانشکده فارابی.
- امیری محمدجواد، سپهرزاد بهناز، معرب یاسر، صالحی اسماعیل، (۱۳۹۶)، «ارزیابی تاب آوری ساختاری- طبیعی کاربری اراضی شهرها (نمونه موردی: منطقه ۱ تهران)»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۲ (۱) :۱۳۷-۱۴۸.
- امین‌نیری، بهناز، اکبری، مهناز، (۱۳۹۵)، «ارزیابی ساختار شهر مرزی سرپل ذهاب جهت برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل»، *فصلنامه علمی ترویجی علوم و فنون مرزی*، دوره هفتم، شماره، ۱۹، ۱۱۵-۱۳۳.
- بخشی شامهری، فاطمه، زرقانی، سید هادی، خوارزمی، امیدعلی، (۱۳۹۶)، «تحلیل ملاحظات پدافند غیرعامل در زیرساخت‌های شهری با تأکید بر زیرساخت آب»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال سی و یکم، شماره، سوم، پاییز.
- تقوایی، مسعود، آکوچکیان، مهدی، (۱۳۹۳) «تحلیلی بر سیستم شهری استان آذربایجان غربی طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵»، *دو فصلنامه پژوهش‌های بوم شناسی شهری*، سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۱۰، پاییز و زمستان.
- حسینی، سید تیمور و محسن مرادیان و محمدحسین نیک‌خواه و میرزاعلی خوشبخت، (۱۳۹۲)، «تأثیر اقدامات پدافند غیرعامل بر مدیریت ترافیک»، *فصلنامه مطالعات پژوهشی راهور*، سال دوم، شماره ۴، بهار.
- حشمتی، مهدی، موحد، علی و محمدرضا بشارتی(۱۳۹۵)، «دفاع و امنیت در شهرهای ایرانی- اسلامی از منظر پدافند غیرعامل»، *فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده و پژوهشکده دفاعی(دافوس)*، سال پانزدهم، شماره ۲۸، پاییز.
- حکمت‌نیا، حسن، موسوی، میرنجف، (۱۳۹۰)، «*کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه‌ای*»، چاپ دوم، انتشارات علم نوین،
- حکیمی، هادی؛ مهناز واعظ لیواری و فروغ اندستا، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش مشارکت‌های اجتماعی و موانع فراروی آن با تأکید بر رویکرد پدافند غیرعامل»، *کنفرانس پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، تهران، وزارت کشور*.
- حیدری‌نیا، سعید، نظرپور دزکی، رضا، مرادپور، نبی(۱۳۹۷)، «سنجش آسیب‌پذیری کالبدی- اجتماعی شهر از منظر پدافند غیرعامل (موردمطالعه: محلات منطقه یک کلان‌شهر اهواز)»، *فصلنامه علمی - ترویجی پدافند غیرعامل*، سال نهم، شماره ۱، بهار.
- خزایی، صفا، روستایی حسین‌آبادی، سعید، (۱۳۹۵)، «مکان‌یابی پناهگاه‌های چندمنظوره شهری با استفاده از سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: منطقه یک شهرداری تهران)»، *فصلنامه علمی - ترویجی پدافند غیرعامل*، سال هفتم، شماره ۴، زمستان.
- رسولی پور، فاطمه، (۱۳۹۱)، «*جایگاه پدافند غیرعامل در آمایش مناطق مرزی نمونه موردی، استان خراسان رضوی*»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- سعیدی، عباسی، (۱۳۸۷)، «*دانشنامه مدیریت شهری و روستایی*»، تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها.
- شیعه‌علی، مریم، چگینی، وحید، ولی پور، آزاده، (۱۳۹۶)، «طبقه‌بندی سواحل استان هرمزگان با استفاده از روش‌های تجربی»، *مجله ژئوفیزیک ایران*، جلد ۱۱، شماره ۲.
- فرید، یدالله، (۱۳۸۸)، «*جغرافیا و شهرشناسی*»، چاپ هفتم، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.
- لطفی، صدیقه، احمدی، فرزانه، غلامحسینی، رحیم، (۱۳۹۱)، «تحلیل شبکه شهری و توزیع فضایی جمعیت در کانون‌های شهری استان مازندران»، *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، مقاله ۱، دوره ۲، شماره ۴، تابستان.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵)، *نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور*.
- مقیمی، ابراهیم و مجتبی یمانی و جعفر بیگلو و محسن مرادیان و سیروس فخری، (۱۳۹۱)، «تأثیر ژئومورفولوژی زاگرس جنوبی بر پدافند غیرعامل در منطقه شمال تنگه هرمز (با تأکید برمکان یابی مراکز ثقل جمعیتی)»، *فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت نظامی*، شماره ۴۸، سال دوازدهم، زمستان.

- ملکی، سعید، محلی، یوسف، (۱۳۹۶)، «بررسی و تحلیل آسیب‌پذیری سازه‌ای بیمارستان‌ها از منظر تمهیدات پدافند غیرعامل با استفاده از تکنیک FAHP (نمونه موردی: شهر دزفول)»، *فصلنامه علمی – ترویجی پدافند غیرعامل*، سال هشتم، شماره ۳، پاییز.
- ملکی، سعید، مودت، الیاس، (۱۳۹۲)، «اهمیت و ضرورت پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی شهری»، *ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران پدافند غیرعامل، مشهد، انجمن ژئوپلیتیک ایران، دانشگاه فردوسی مشهد.*
- موحدی‌نیا، جعفر، (۱۳۸۵)، «*اصول و مبانی پدافند غیرعامل*»، تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
- موغلی، مرضیه، افشین متقی، حسینی امینی، حسن (۱۳۹۴)، «*پدافند غیرعامل، امنیت ملی و شهر*»، چاپ اول: نشر انتخاب.